

СУДОУСТРІЙ ТА СУДОВА ПРАКТИКА; ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Фоміна О.І.,

*аспірантка кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»*

УДК 347.965.4-052

DOI https://doi.org/ 10.32845/2663-5666.2019.3.27

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ КЛІЄНТА ЗА ДОГОВОРОМ ПРО НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Постановка проблеми. Розвиток законодавства передбачає необхідність ґрунтовного теоретичного аналізу та визначення понять, які застосовуються у законах. Законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність містить специфічний термін «клієнт», регулюючи відносини адвоката з особою, якій надається професійна правнича допомога. За Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» «клієнт» – фізична (недієздатна, обмежено або частково дієздатна) або юридична особа, держава, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, в інтересах яких здійснюється адвокатська діяльність.

Переважає кількість досліджень в рамках договору про надання правової допомоги присвячена правам, обов'язкам та відповідальності адвоката. Проте очевидно, що задля виконання покладеної на нього функції – надання професійної правничої допомоги адвокат повинен враховувати процесуальне становище особи, чий інтерес представляє. Клієнт є повноправною стороною за договором, який укладено з адвокатом, його дії (бездіяльність) мають суттєвий вплив на ефективність цих взаємовідносин. У зв'язку з цим є доцільним приділення уваги й правовому статусу клієнта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих аспектів правового статусу клієнта за договором про надання правової допомоги займалися такі вчені та практики, як Н.М. Бакаєва, А.М. Бірюкова, Т.Б. Вільчик, І.В. Головань, О.М. Дроздов, В.І. Форманюк, С.Я. Фурса та інші. Проте чимало аспектів цього питання все ще залишаються невивченими, у зв'язку з чим *метою* дослідження є визначення теоретичних засад правового статусу клієнта за договором про надання правової допомоги клієнта та формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення взаємовідносин адвоката з клієнтом.

Виклад основного матеріалу. Поняття «клієнт» набуло поширення у багатьох сферах суспільного життя та пройшло тривалий шлях розвитку: від неповноправного громадянина, що юридично залежав від свого опікуна-патрона, до замовника, покупця, та згодом до особи, що доручає ведення своєї справи [1]. У системі правовідносин з надання правової допомоги також використовується термін

«довіритель» – суб'єкт процесуальних відносин, який має особистий юридичний інтерес у результаті розгляду справи, права та законні інтереси якого представляє інша особа в межах наданих ним їй повноважень. Як вказує Я.С. Фурса, довірителем може бути будь-яка особа, якій гарантується право на звернення до суду з будь-яких питань і правовідносин, що виникають в державі [2, с. 642]. Втім, на наш погляд, така точка зору є дискусійною.

Насамперед, поняття «довіритель» пов'язано не стільки з правом звернення до суду, скільки з відносинами представництва. Саме розмежування понять правозаступництва та представництва [3, с. 78] призвело до виокремлення терміну «клієнт» поряд з терміном «довіритель». Таким чином, довіритель – це термін, який завжди використовується у відносинах особи з представником, який не є адвокатом, адже у законодавстві про адвокатуру та адвокатську діяльність, як вже зазначалося вище, застосовується термін «клієнт». Водночас, на наш погляд, з огляду на принцип конфіденційності, відносин довіри між клієнтом та адвокатом, здійснення адвокатами представницької функції використання у широкому сенсі поняття «довіритель» для визначення особи, яку адвокат представляє, є допустимим.

Дослідження процесуального законодавства дозволяє зробити висновок, що клієнт у конкретному виді судочинства може виступати підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим, особою, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їхнє застосування, а також особою, щодо якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), позивачем, цивільним позивачем, відповідачем, цивільним відповідачем, третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору та третьою особою, яка не заявляє таких вимог, заявником тощо.

У юридичній літературі висловлено точку зору, відповідно до якої клієнт у правовідносинах є найслабшою стороною. Саме тому з метою порівняння правового становища з адвокатом, законодавство країн Європейського союзу передбачає можливість клієнта в будь-який час після укладення угоди відмовитися від виконання її умов, що неприпустимо для адвоката, який зобов'язаний виконати всі умови

укладеної угоди. Крім того, передбачається покладання на адвоката додаткових обов'язків, а саме: дотримання адвокатської таємниці, професійних норм, заборона на суміщення правової практики з окремими видами діяльності, заборона відмови від справи у випадку, якщо адвокат вважає позицію безпідставною та інші посилення відповідальності адвоката за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків [4, с. 31].

Як свідчать матеріали дисциплінарної практики Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, найбільш поширеними порушеннями адвокатів під час виконання договору про надання правової допомоги (приблизно 90%) є: отримання гонорару без надання правової допомоги або її надання не в повному обсязі, не з'явлення до зали судового засідання. Складність доказування наявності таких дисциплінарних проступків обумовлюється проблематичністю доведення факту порушення обов'язків, що витікають з договору про надання правової допомоги, та потребують наявності доказів, наприклад, запису домовленості з адвокатами на диктофон, присутність свідків тощо.

Крім того, практика діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури вказує і на такі порушення, як допущення адвокатами конфлікту інтересів, неявка адвокатів для проведення слідчих дій, негідна поведінка в суді, подання завідомо неправдивих і фальсифікованих документів, затягування розгляду справи, тиск на свідків, несумісність адвокатської діяльності з іншими видами діяльності тощо [4, с. 32].

Підкреслимо, що чітке визначення у договорі прав та обов'язків клієнта сприятиме їхньому захисту від недоброчесної поведінки адвоката та, загалом, підвищення довіри між клієнтом та адвокатом, що є запорукою плідної взаємодії.

Варто враховувати, що чинність договору про надання правової допомоги передбачає, що клієнт, який його уклав, є правоздатним та має повну цивільну дієздатність. У разі, якщо особа має неповну дієздатність або є обмежено дієздатною, до укладання договору залучаються інші особи. Так, у першому випадку необхідно отримати дозвіл батьків, у другому – піклувальника. В рамках цієї статті з метою звуження сфери дослідження увагу буде приділено правовому статусу дієздатної фізичної особи.

Відповідно до ст. 34 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК), цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). Особа, яка не досягла повноліття, може бути визнана такою, що має повну цивільну дієздатність у разі реєстрації шлюбу (у разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається), або якщо особа, яка досягла шістнадцяти років, працює за трудовим договором, або неповнолітня особа записана матір'ю або батьком дитини (та в деяких інших випадках передбачених ст. 35 ЦК).

Щодо правового регулювання прав та обов'язків клієнта, варто вказати, що ані Закон України «Про

адвокатуру та адвокатську діяльність», ані Правила адвокатської етики не мають окремої статті, яка б передбачала повний перелік прав та обов'язків клієнта. Вказані нормативні акти містять лише розрізнені положення щодо прав та обов'язків клієнтів. Так, в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вказано, що:

– клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору (ст. 1);

– клієнт має право на розірвання договору в односторонньому порядку на умовах, передбачених договором (подібні положення містить ст. 31 Правил адвокатської етики);

– у разі припинення, розірвання договору про надання правової допомоги, клієнт зобов'язаний оплатити адвокату (адвокатському бюро, адвокатському об'єднанню) гонорар (винагороду) за всю роботу, що була виконана чи підготовлена до виконання (ст. 29);

– клієнт має право надати письмову заяву адвокату щодо втрати інформацією статусу адвокатської таємниці (ст. 22);

– клієнт має вимагати від адвоката надання звіту про виконання договору про надання правової допомоги (ст. 21).

Права та обов'язки, які закріплено в Правилах адвокатської етики, також стосуються лише деяких аспектів права розірвання договору в односторонньому порядку та обов'язку сплатити адвокату (адвокатському бюро, адвокатському об'єднанню) гонорар за всю роботу, що була виконана (надані послуги) чи підготовлена до виконання, а також компенсувати всі витрати за цим договором.

Зазначимо, що норми ЦК також не передбачають детального регулювання прав та обов'язків за договором про надання правової допомоги, поширюючи на нього загальні вимоги договірної права.

Варто враховувати, що труднощі з визначенням переліку прав клієнта пов'язані з тим, що деякі з них витікають зі змісту загальних положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та (або) Правил адвокатської етики та не мають прямого закріплення. До таких прав відносимо:

– право доручати справу адвокату (ст. 15 Правил адвокатської етики визначає коло осіб, від яких адвокат може прийняти доручення на надання професійної правничої (правової) допомоги. Зокрема, підтримаємо точку зору Н.М. Бакаянної, яка вказує, що це право є продовженням конституційної норми про свободу кожного у виборі захисника своїх прав. Волевиявлення особи полягає у тому, що саме визначений адвокат представлятиме інтереси в суді [5, с. 163]);

– право на погодження правової позиції, якої буде дотримуватися адвокат під час надання правової допомоги (ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» забороняє адвокату займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта, ст. 18 Правил адвокатської етики передбачає

обов'язок адвоката інформувати клієнта про правову позицію у справі);

– право на поважне, ввічливе ставлення до його особистості, дотримання адвокатом щодо клієнта правил культури поведінки (витікає зі змісту положень Правил адвокатської етики, обов'язку адвоката підтримувати престиж адвокатської професії);

– право на своєчасне виконання адвокатом доручень клієнта у межах предмету договору тощо (ст. 18 Правил адвокатської етики передбачає необхідність повідомлення клієнта про час і обсяг роботи, що потрібні для виконання доручення);

– право вимагати повернення йому документів, що були надані адвокату з метою досягнення мети доручення (витікає зі змісту обов'язку адвоката, передбаченого ст. 35 Правил адвокатської етики. Зазначимо, що передача документів має бути відповідним чином зафіксована у письмовій формі з метою уникнення спорів з цього питання надалі).

Серед обов'язків клієнта доцільно також виокремити:

– надавати повну та вірогідну інформацію, що необхідна для виконання адвокатом доручення;

– вчасно забезпечувати адвоката всім необхідним для належного виконання доручення (наприклад, передати наявні у клієнта документи та речові докази тощо);

– поважливо ставитися до адвоката, дотримуватися загальних правил культури поведінки;

– не вчиняти дій, які стосуються справи та можуть вплинути на результат по справі, без погодження з адвокатом.

Варто зазначити, що перелік прав та обов'язків не є вичерпним. Проте вже зараз можна запропонувати їхню класифікацію залежно від певних критеріїв:

– залежно від стадії укладання договору про надання правової допомоги права та обов'язки можуть бути такими, що є на стадії укладення, стадії виконання або розірвання цього договору;

– залежно від місця закріплення: права та обов'язки, які випливають з нормативно-правових актів, моральних приписів та вимог, або такі, що

мають змішаний характер (тобто моральні вимоги, що знайшли законодавче закріплення);

– залежно від характеру прав та обов'язків: обов'язкові (що є обов'язковими для кожного договору про надання правової допомоги), та факультативні (закріплення яких в договорі буде залежати від характеру доручення).

Висновки. Отже, законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність не передбачає переліку прав і обов'язків клієнта, проте з метою зміцнення його правового статусу та забезпечення прав та інтересів адвоката, вважаємо за доцільне розширити перелік професійних прав адвоката, зазначивши у ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» ті права, які кореспондуються обов'язками клієнта. Крім того, надання Радою адвокатів України роз'яснення, які саме права та обов'язки клієнта бажано передбачити у договорі про надання правової допомоги, сприятиме формуванню єдиних підходів до оцінки виконання адвокатом професійних обов'язків під час розгляду скарг на дії адвоката у дисциплінарному провадженні. Такі роз'яснення також будуть корисні адвокатам, які лише розпочали власну адвокатську діяльність та не мають достатнього практичного досвіду у цьому питанні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>
2. Адвокатура України : підручник. У 2 кн. Кн. 1. Організація адвокатури (з практикумом) / за ред. С.Я. Фурси, Н.М. Бакаянної. Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». 2-ге вид., допов. і перероб. Київ, Правова єдність, 2016. 864 с. (Процесуальні науки).
3. Васьковский Е.В. Учебник гражданского. Москва : Зерцало, 2003. 464 с.
4. Вільчик Т.Б. Відповідальність адвоката перед клієнтом : напрями гармонізації законодавства України до європейських стандартів. *Форум права*. 2016. № 1. С. 30–36.
5. Бакаянова Н.М. Етичні аспекти прийняття адвокатом доручення на ведення справи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. С. 163-168. URL: <http://www.apdp.in.ua/v39/28.pdf> (дата звернення: 30.06.2019 р.).

Фоміна О.І. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ КЛІЄНТА ЗА ДОГОВОРОМ ПРО НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Статтю присвячено правовому статусу клієнта, його правам та обов'язкам.

Встановлено, що законодавство про адвокатуру термін «клієнт» визначає як фізичну (недієздатну, обмежено або частково дієздатну) або юридичну особу, державу, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, в інтересах яких здійснюється адвокатська діяльність. Зроблено висновок, що процесуальне законодавство визначає різноманітність ролей клієнта у конкретному виді судочинства, який може виступати підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим, особою, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їхнє застосування, а також особою, щодо якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), позивачем, цивільним позивачем, відповідачем, цивільним відповідачем, третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору та третьою особою, яка не заявляє таких вимог, заявником тощо.

Запропоновано класифікацію прав та обов'язків клієнта залежно від певних критеріїв:

– стадії укладання договору про надання правової допомоги: права та обов'язки, що є на стадії укладання, стадії виконання або розірвання цього договору;

– місця закріплення: права та обов'язки, які витікають із нормативно-правових актів, моральних приписів та вимог, або такі, що мають змішаний характер (тобто моральні вимоги, що знайшли законодавче закріплення);

– характеру прав та обов'язків: обов'язкові (є обов'язковими для кожного договору про надання правової допомоги) та факультативні (закріплення яких в договорі буде залежати від характеру доручення).

Встановлено, що законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність не передбачає переліку прав і обов'язків клієнта, проте з метою зміцнення його правового статусу та забезпечення прав та інтересів адвоката, вважаємо за доцільне розширити перелік професійних прав адвоката, зазначивши у ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» ті права, які кореспондуються обов'язками клієнта. Крім того, надання Радою адвокатів України роз'яснення, які саме права та обов'язки клієнта бажано передбачити у договорі про надання правової допомоги, сприятиме формуванню єдиних підходів до оцінки виконання адвокатом професійних обов'язків під час розгляду скарг на дії адвоката у дисциплінарному провадженні. Такі роз'яснення також будуть корисні адвокатам, які лише розпочали власну адвокатську діяльність та не мають достатнього практичного досвіду у цьому питанні.

Ключові слова: адвокат, клієнт, договір про надання правової допомоги, правовий статус, права, обов'язки.

Fomina O.I. CHARACTERISTICS OF LEGAL STATUS OF A CLIENT UNDER THE CONTRACT ON THE PROVISION OF LEGAL ASSISTANCE

The article is devoted to the legal status of the client, his (her) rights and duties. Despite the fact, that lot of scientists and practitioner workers, such as N. Bakayanova, A. Biryukova, T. Wilczek, I. Golovan, O. Drozdov, V. Kovbasnyuk, V. Formanyuk, Ya. Fursa etc., studied some aspects of this issues, some of them are still unexplored. Due to this fact, study of this topic is relevant, description of the rights and obligations of the client, their classification are necessary for modern science on the advocacy.

There is an idea in the scientific literature due to which, the client in the legal relationship is the weakest side. That is why, in order to equalize legal status with the advocate, the legislation of the countries of the European Union provides for the possibility of the client at any time after the conclusion of the contract on the provision of legal assistance to refuse fulfillment of its conditions. This, actually, is unacceptable for the advocate, who is required to comply with all conditions of the concluded contract.

It has been established that the legislation on the advocacy defines the term «client» as a physical person (incapable, limited or partially capable) or a legal entity, a state, a state agency, a body of local self-government, in whose interests advocate's activity is exercised.

Procedural law defines a variety of client roles in a particular type of legal proceedings. Thus the client may act as a suspect, accused, convicted, acquitted, a person for whom the use of compulsory medical or educational measures is foreseen, or the issue of their application was considered earlier, as well as the person in respect of which the issue of extradition to a foreign state is considered, a civil plaintiff, a defendant, a civil defendant, a third party claiming independent claims for the subject matter of the dispute and a third party who does not claim such claims, the applicant, etc. The classification of the rights and obligations of the client depending on certain criteria is offered. Thus, due to the:

– stages of the conclusion of a contract on the provision of legal assistance on the rights and obligations that exist at the stage of conclusion, the stage of execution or termination of this contract;

– places of consolidation on the rights and obligations arising from normative legal acts, moral regulations and requirements, or those which are of mixed character (the moral requirements that have become legally binding character);

– nature of the rights and obligations on obligatory (mandatory character for each contract on the provision of legal assistance) and optional (their consolidation will depend to the character of the contract).

It has been established that the Law of Ukraine «On Advocacy and Advocate's Activity» does not envisage a list of rights and obligations to the client, but in order to strengthen his (her) legal status and, in a certain sense, the rights and interests of an advocate, we propose to expand the list of professional rights of an advocate, noting in Art. 20 of the Law of Ukraine «On Advocacy and Advocate's Activity» those rights that correspond to the obligations of the client. However, Council of Advocates of Ukraine may also prepare clarification on list of client's rights and obligations which preferably should be included to the contract on the provision of legal assistance.

Key words: advocate, client, contract on the provision of legal assistance, legal status, rights, obligations.